

**HÄZIRKI ZAMAN HALKARA
GATNAŞYKLARYNYŇ DERWAÝYS
MESELELERI**

The background features a light green gradient. In the lower half, there are two large, overlapping, curved shapes. The shape on the left is a darker green, and the shape on the right is a yellowish-green. They overlap in the center, creating a darker shade of green.

TÜRKMENISTANYŇ BILIM MINISTRLOGI
TÜRKMENISTANYŇ DAŞARY IŞLER MINISTRLOGINIŇ
HALKARA GATNAŞYKLARY INSTITUTY

HÄZIRKI ZAMAN HALKARA
GATNAŞYKLARYNYŇ DERWAÝYS
MESELELERI

(makalalar ýygındysy)

Aşgabat • Ylym • 2024

EDEBIÝAT

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistan Durnukly ösüşiň maksatlaryna ýetmegiň ýolunda. – A.: TDNG, 2018.

2. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşiň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. I–XIV tomlar. – A.: TDNG, 2008–2022.

3. *Geldymuhamedowa O.* we başg. Halkara guramalar we integrasiýalar. – A.: TDNG, 2019.

4. Право на доступ к правосудию по вопросам, касающимся окружающей среды. Пособие по применению Конвенции ЕЭК ООН “О доступе к информации, участии общественности в процессе принятия решений и доступе к правосудию по вопросам, касающимся окружающей среды” в Туркменистане. – А., Орхус-Центр, 2014.

Atajan Metjiýew,

Sanly diplomatiýa ugrunyň magistranty

PARAHATÇYLYK, HOWPSUZLYK WE DURNUKLY ÖSÜŞ ÜÇIN BITARAPLYGYŇ DOSTLARY TOPARYNYŇ ÄHMIÝETI

Parahatçylyk, howpsuzlyk we durnukly ösüş üçin bitaraplygyň dostlary toparyna, dawalary düzgünleşdirmekde ähmiýetli mümkinçilige eýe bolan topar hökmünde seretmek bolýar, bu bolsa ony Birleşen Milletler Guramasynyň dialoglary üpjün etmäge, teklpleri işläp taýýarlamaga ugrukdyrylan, şeýle hem 2030-njy ýyla çenli döwürde gün tertibine, esasanam Parahatçylyk, Adalat we Güýçli Guramalara degişli №16 we 17 maksatlara ýetmek üçin we bu Maksatlar üçin Hyzmatdaşlyga goşant goşýan topar hökmünde möhüm bölümüne öwürýär.

Bu aýratyn toparyň mümkinçiligini seljermek maksady bilen bu makala şeýle soraga jogap berýär:

Parahatçylyk, howpsuzlyk we durnukly ösüş üçin Bitaraplygyň dostlary toparynyň dawalary düzgünleşdirmekdäki mümkinçilikleri?

Bitaraplyk we onuň ýörelgeleri dawalary düzgünleşdirmek prosesinde ulanylyp bilnermi?

Ýakynda döredilen bu topar derňelmäge we mümkinçiliklerini ýüze çykarmaga mynasypdyr, şonuň üçin bu makalanyň geljekde bu toparyň nähili işlejekdigine düşünmek üçin ýokarda agzalan soraglara jogap berer diýip pikir edýärim.

Topar 7-nji dekabrdä BMG Baş Assambleýasynyň 75-nji mejlisinde türkmen wekiliýetiniň başlangyjy bilen döredildi. Türkmenistan tarapyndan taýýarlanan “Halkara parahatçylygy, howpsuzlygy we durnukly ösüşi goldamakda we berkitmekde bitaraplyk syýasatynyň ähmiýeti we roly” atly A/RES/75/28 rezolýusiýada

şeýle diýilýär: “Birleşen Milletler Guramasynyň ýetmiş bäşinji ýyllygyny belläp we köptaraplaýynlygy berkitmegiň we ösdürmegiň gys sagly zerurlygyny we bu meselede Birleşen Milletler Guramasynyň esasy rol oýnaýandygy ykrar edip; käbir döwletleriň bitaraplyk syýasatларыnyň degişli sebitlerde we dünýä derejesinde halkara parahatçylygyň we howpsuzlygyň pugtalandyrylmagyna goşant goşup biljekdigini we dünýä ýurtларыnyň arasynda parahatçylykly, dostlukly we özara peýdaly gatnaşyklary ösdürmekde möhüm rol oýnap biljekdigini aýratyn belläp; Türkmenistan hökümetiniň Parahatçylyk, howpsuzlyk we durnukly ösüş üçin Bitaraplygyň dostlary toparyny döretmek başlangyjyny minnetdarlyk bilen belleýär” [1]. Degişli rezolýusiýa ses bermezden kabul edildi we BMG jemgyýetçiligi tarapyndan makullandy we toparyň özi bolsa Birleşen Milletler Guramasynyň howandarlygynynda döredildi.

Sinhua habar gullugynyň maglumatларыna görä, açylyş dabarasyna 18 ýurt gatnaşdy we Bitaraplygyň dostlary toparyna goşulan ilkinji ýurtlar Eýran, Russiýa Federasiýasy, Hytaý, Kosta Rika, Irlandiýa, Özbekistan, Päkistan, Mäsür we Katar boldy. Habar gullugy Hytaý Halk Respublikasynyň BMG-daky hemişelik wekiliniň orunbasary Geng Şuangyň konferensiýada Hytaý tarapyna wekilçilik edendigini we çykyş edendigini habar berdi. Hytaýyň pozisiýasyna ünsi çekip, öz ýurdunyň köptaraplaýynlyga, parahatçylyga we ösüşe ygrarlydygyny nygtady. Geng Şuang, Hytaýyň ähli gyzyklanýan taraplar bilen şu we beýleki formatlarda has giň hyzmatdaşlyga taýýardygyny tassyklady. Şeýle hem ol, bitaraplyk syýasaty geljegiň mümkinçiliklerine gabat gelýändigini, BMG Tertipnamasynyň maksatларыna we ýörelgelerine laýyk gelýändigini we ähli ýurtларыň agzybirlige we ýeniş gazanmaga ýetmegini kepillendirýändigini aýtdy. Birleşdiriji bitaraplyk toparynyň döredilmegi, özara düşünişmegi we ynanmagy ýakynlaşdyrmak üçin, we önüni alyş diplomatiýasyny durmuşa geçirmek we pikirdeş ýurtларыň arasynda köptaraplaýyn hyzmatdaşlygy çuňlaşdyrmak üçin peýdaly komponent döreder. [2]

Halkara jemgyýetçiligi dünýädäki parahatçylygyň näderejede gowşakdygyny we dartgynlylygyň çylşyrymly we käwagt bulaşyk häsiýetli konfliktlere öwrülýändigini görkezdi. Dünýä jemgyýetçiliginiň anarhiki häsiýete eýe bolmagynyň sebäbi bardyr (Tomas Hobbes realizmi). Birleşen Milletler Guramasynyň (BMG) we dünýä jemgyýetçiliginiň esasy gün tertibi bolan konfliktleriň häzirki ýagdaýyny göz önünde tutsak, ähli döwletleriň bu konfliktleriň görnüşi we söweşiji taraplary göz önünde tutup, çözülmegine goşant goşmagy maksada laýykdyr.

Konfliktleriň dürli tebigaty we häsiýeti bolup biler, bu hadysany çözmegiň ýollaryny tapmak zerurdyr we BMG öz tertipnamasy arkaly şeýle ýollary teklip edýär, has takyk VI bölümiň 33-nji maddasynda görkezilen serişdeler arkaly aşakdakylary hödürleýär:

1. Dialog.
2. Ylalaşyk.
3. Araçylyk.
4. Arbitraž.
5. Sorag geçirmek.
6. Kazyýet düzgünleşdirmesi.
7. Sebitdäki guramalara ýa-da ylalaşyklara ýüz tutmak.
8. Öz islegleri boýunça beýleki parahatçylyk serişdeleri.

BMG-niň konfliktleri parahatçylykly çözmek üçin şulary hödürleýär. [2] Häzirki wagtda konfliktler araçy gatışmazdan ikitaraplaýyn esasyda seýrek çözülýär, muny nazara almak bilen taraplaryň ikisini hem ýaraşdyrmakda araçylaryň ägirt uly rol oýnaýar. Araçy rolunyň näme üçin möhümdiginiň sebäbiniň aýratyn sebäbi, eger iki uruşýan tarap araçy bilen hyzmatdaşlyk etmek islegini görkezmeýän bolsa, parahatçylyk gazanmak prosesi ýagdaýlara bagly bolup araçylyk prosesini has çylşyrymlaşdyrar.

Bu makalanyň bitaraplygyň we bitarap döwletleriň araçylyk ähmiýetine bagyşlanmagy düşnüklidir. Bu mesele, konfliktleri düzgünleşdirmekde bitaraplyk ulanylmalygy ýa-da , araçy bolmak üçin bitarap döwletleriň hukugy barmy, ýaly birnäçe esasy soraglary we aladalary döredýär, araçylygyň esasy wezipeleriniň biri söweşýän ýa-da jedelleşýän taraplaryň öz ykbalyny kesgitlemek kontekstinde bitaraplygy üpjün etmekdir.

Bitaraplyk, uruşýan döwletlere şol bir garaýşy we uruşýan döwletleriň haýsydyr birine başga bir döwletiň zyýany üçin goldawyň bolmazlygyny ýa-da ýurtlaryň biriniň beýleki söweşiji döwlet bilen deňeşdirilende haýsydyr bir peýdany alyp biljek şertleriniň döredilmegini göz önünde tutýan adalatlylyk ýagdaýydyr. Araçylykda bitaraplyk, araçylygyň esasy tarapy bolup hyzmat edýär, bitarap döwletleriň araçy roluna laýyk gelýändigini aýandyr. Umuman aýdanyňda, bitaraplyk jedelli taraplara gatnaşykda hiç hili ynamzlylygyň ýoklugy hökmünde kesgitlenip bilner, we onuň araçy hökmünde esasy wezipesi söweşýän taraplaryň arasynda häkimiýetiň paýlanmagydyr. [3]

Tebigaty boýunça bitaraplyk düşüňjesi syýasy-hukuk we dialektiki taýdan gapma-garşy bolup, hereket we hereketsizlik, passiwlik we aktiwlik, gatnaşmak we gatnaşmazlyk, adalat we adalatsyzlyk, deň mümkinçilik ýörelgesi we ondan ýüz öwürmek we ş.m. ýaly kategoriýalar bilen işlemegi öz içine alýar.

Konfliktleri düzgünleşdirmekde bitaraplyk ýörelgelerini nädip ulanmalydygy barada iň möhüm mesele, toparyň özüne we onuň konfliktleri düzgünleşdirmekde, düýp sebäpleriniň önüni almaga we dialog we teklipleri bermäge mümkinçiliklerine bagyşlanýar.

Topar halklaryň arasynda dialoglara, ynama, hyzmatdaşlyga we özara düşünişmäge kömek etmegi maksat edinýär. Şeýle hem ol hemmeler üçin ygtybarly

we dowamly geljegi gurmak üçin bitaraplyk syýasatynyň özgeriş mümkinçiligini öňe sürmäge ugrukdyrylandyr.

Toparyň görnüşi we usullary:

– Bitaraplygyň dostlary topary resmi däl, açyk häsiýetlidir we şoňa laýyklykda onuň düzümi zyzgiderli täzelenmeli, sebäbi Birleşen Milletler Guramasyna agza döwletler, Birleşen Milletler Guramasynyň Baş Assambleýasynyň synçylary we Birleşen Milletler Guramasynyň bölümleri oňa goşulmak üçin öz isleglerini hem-de gyzyklanmalaryny bildirýärler;

– Bitaraplygyň dostlary topary, in bolmanda her alty aýdan, Nýu-Ýorkda ilçiler derejesinde zyzgiderli duşuşyklar. Agzalarynyň haýyşy boýunça anyk soraglary ara alyp maslahatlaşmak üçin adatdan daşary ýygnaklar çagyrylyp bilner;

– Bitaraplygyň dostlary topary ýylda bir gezek ylalaşylan ýerde Daşary işler ministrleri derejesinde duşuşyklar;

– Bitaraplygyň dostlary topary işini iki egindeş başlyk (Türkmenistan we bilelikde başlyk bolmak isleýän islendik agza ýurt) bir ýyl möhlet bilen utgaşdyrar we bu möhlet gutarandan soň utgaşdyrmak wezipesini geçirmek üçin geografiki rotasiýa ýörelgesi berjaý ediler. [4]

Döwletleriň topara agza bolmak niýetini görkezýän diplomatik notalar we hatlar arkaly topara goşulyp biljekdigini bellemek möhümdir.

Topar häzirki wagtda hereket edýän köptaraplaýyn toparlaryň halkara gün tertibiniň dürli meselelerinde işleýän we syýasy dialoglary berkitmek we ösdürmek maksady bilen resmi däl birleşme hökmünde çykyş edýän oňyn tejribesi esasynda döredildi, şonuň üçin Birleşen Milletler Guramasynyň çäginde Türkmenistanyň “Dialog parahatçylygyň kepili” pelsepesini berkidýär, parahatçylygy we howpsuzlygy berkitmek üçin öwrenilmedik gurallary işläp düzýär, konfliktleriň önüni almakda bitaraplyk ýörelgelerini durmuşa geçirmek boýunça amaly teklipleri berýär; olaryň düýp sebäplerini we netijelerini ýok edýär, syýasatlaryny bitaraplyk ýörelgelerine esaslanyp gurýan döwletleriň parahatçylygy goraýyş mümkinçiliklerini iş ýüzünde ulanmak boýunça Birleşen Milletler Guramasynyň çäginde zyzgiderli gepleşikleri geçirýär.

Parahatçylyk, howpsuzlyk we durnukly ösüş üçin Bitaraplygyň dostlary topary bitaraplyk ýörelgelerini öňe sürmek we has asuda we durnukly dünýä gurmak üçin gymmatly platforma bolup durýar.

Toparyň alyp barýan käbir işleri:

– Duşuşyklary we çäreleri guramak: topar bitaraplygyň ähmiýetini ara alyp maslahatlaşmak we bitarap döwletler üçin özüni alyp baryş kodeksiniň ösdürilmegine goldaw bermek üçin birnäçe duşuşyklary we çäreleri gurady.

– Berlen beýannama: topar bitaraplygyň ähmiýeti we has parahatçylykly we durnukly dünýä gurmak üçin ähli ýurtlaryň bilelikde işlemeginiň zerurlygy barada birnäçe beýannama berdi.

– Beýleki guramalar bilen işlemek: topar bitaraplyk ýörelgelerini öňe sürmek üçin Birleşen Milletler Guramasy ýaly beýleki guramalar bilen işleşdi.

Parahatçylyk, howpsuzlyk we durnukly ösüş üçin Bitaraplygyň dostlary topary bitaraplyk ýörelgelerini öňe sürmek we has asuda we durnukly dünýä gurmak üçin gymmatly platforma bolup durýar.

Ine, Bitaraplygyň dostlary toparynyň parahatçylyga we howpsuzlyga goşant goşup biljek käbir ýollary:

– Dialogy we hyzmatdaşlygy ösdürmek: topar bitarap ýurtlar we bitarap däl ýurtlaryň arasynda gepleşikleri we hyzmatdaşlygy ösdürmäge kömek edip biler. Bu ynam we özara düşünişmegi ösdürmäge kömek edip biler, bu bolsa öz gezeginde konfliktleriň önüni almaga kömek edip biler.

– Araçylyk hyzmatlaryny bermek: topar konfliktdeki ýurtlara araçylyk hyzmatlaryny berip biler. Bu konfliktdeki taraplary birleşdirmäge we parahatçylykly çözüti tapmaga kömek edip biler.

– Kanunyň hökmürowanlygyny ösdürmek: topar bitarap ýurtlarda kanunyň hökmürowanlygyny ösdürip biler. Bu has durnukly we asuda gurşaw döretmäge kömek edip biler.

– Gumanitar kömek bermek: topar çaknyşyklardan ýa-da tebigy betbagtçylyklardan ejir çeken ýurtlara ynsanperwerlik kömegini berip biler. Bu görgüleri ýeňletmäge hem-de parahatçylygy we durnuklylygy ösdürmäge kömek edip biler.

Bitaraplygyň dostlary topary bitaraplyk ýörelgelerini wagyz etmek we has asuda hem-de durnukly dünýä gurmak üçin gymmatly platforma bolup durýar. Toparyň parahatçylyga we howpsuzlyga möhüm goşant goşmak mümkinçiligi bar hem-de onuň işine goldaw bermek möhümdir.

Bitaraplygyň käbir artykmaçlyklary:

– Ynam we ygtybarlylygy ösdürmäge kömek edip biler. Adamlar adalatlydygynyzy görenlerinde, olaryň size bil baglamak we aýdýanlaryňyza ynanmagy has ähtimaldyr.

– Konfliktleri çözmäge kömek edip biler. Konfliktiň iki tarapy hem eşidilýändigini we düşünilýändigini duýsa, eglşik etmegi has ähtimaldyr.

– Parahatçylygy ösdürmäge kömek edip biler. Ýurtlar konfliktde haýsydyr bir tarapy goldamasa, olar taraplaryň arasynda araçylyk edip, parahatçylykly çözüti tapmaga kömek edip bilerler.

Toparyň parahatçylygyň ýola goýulmagyna we howpsuzlygyň üpjün edilmegine, ondan başga-da 2030-njy ýyla çenli döwürde gün tertibini berjaý etmäge goşant goşup biljek täsirli topar bolmak üçin ähli mümkinçilikleri bar. Bu aýratyn topar, bitaraplyk ýörelgelerini öňe sürmek, bitaraplyk derejesini täze belentliklere çykarmak we döwletleriň ony konfliktleri düzgünleşdirmekde ulanmagy üçin has gymmatly gural döretmegi üçin ähli mümkinçiliklere eýe.

EDEBIÝAT

1. BMG. (2023 ý. 27-nji fewral). 2023-nji ýylyň 27-nji fewralynda Belarusyň, Hytaýyň, Jibutiniň, Gazagystanyň, Marokkanyň, Päkistanyň, Russiýa Federasiýasynyň, Türkmenistanyň, Özbegistanyň we Wenesuela Boliwar Respublikasynyň Birleşen Milletler Guramasyndaky hemişelik wekilleriniň Baş sekretara iberen haty. Alnan wagty 2023 ý. 20-nji aprel. Ýeri BMG-niň sanly kitaphanasy: <https://digitallibrary.un.org/record/4005777>
2. *Amanow N.* (2020 ý. 29-njy awgust). BMG Türkmenistanyň başlangyjy boýunça Bitaraplygyň dostlary toparyny döretdi. Alnan wagty 2023 ý. 20-nji aprel. Ýeri Orient. tm: <https://orient.tm/en/post/7223/un-established-a-group-of-friends-of-neutrality-on-the-initiative-of-turkmenistan>
3. BMG. (1945). BMG Tertipnamasy. Birleşen Milletler Guramasy: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter>
4. *Cobb S.* (1991). Tejribe we paradoks: Araçylykda bitaraplygyň bozulmagy. Hukuk we jemgyýetçilik derňewi, 41-42.
5. *Dim.* (2023 ý. 15-nji mart). BMG-niň Baş Assambleýasynyň 77-nji mejlisiniň resminamasy hökmünde Bitaraplygyň dostlary toparynyň ministrler duşuşygynyň jemleýji jarnamasy çap edildi. Alnan wagty 2023 ý. 20-nji aprel. ýeri mfa.gov.tm: <https://www.mfa.gov.tm/en/news/3674>.